

կարգան՝ իմ դառնալս ինծի յանցանք սեպելով, ու նոր տարի մը փորձելու ձեռք կը զարնեն . և չեն գիտեր որ ա- նուոյն վրայ կեցողը վերջապէս պիտի իյ- նայ կորսուի : Ս'վ մարդիկ , իմ շրջանիս մէջ բերքերը կը հասուննան , գործքե- րը կը կատարուին , աշխատողները ար- դեամբք և բարեօք կը լցուին . բայց ես վայելելու համար մարդու տեղ չեմ ի- տար : Ենիս է կը դառնայ՝ վրան հանգ- չելու , վայելելու համար նստածները տակը կ'առնէ կը ճգմէ , Զարդուբուրդ կը կորսնցընէ . յանցանքը իմն չէ , վրաս վայել ուզողինն է :

Ուստի տարին անողորմ դահիճ չէ , այլ զամենքը բարեօք լցուցիչ . ոչ զօք կը դատապարտէ , այլ իր վայրկեաննե- րը , ժամերը գործածողները երբ կը լցուին բարեօք , կը հասցընէ զանոնք իրենց ցանկալի վախճանին , որուն հա- մար աշխատելու են տարւոյն մէջ . ուրիշ- ներն ալ՝ որ զտարին վայելելու միջոց մը կարծեցին , իր շրջանին պտոյտքին հետ՝ զանոնք ալ գլխիվայր կը շրջէ կը լմնցընէ :

Ուրեմն ես ԲԱԶՄԱԿԻՊՍ ամէն զիս կարգացող ազնիւ բարեկամներուս կը շնորհաւորեմ՝ Վոր տարի . ես ձեզի հետ կը մտնեմ տարւոյս մէջ . չունիմ յոյս վայելից , և չեմ ուզեր , չեմ մաղթեր ինծի վայելք , այլ ժրաջան աշխատու- թեան ոյժ . ես իմ կողմանէս անձան- ձիւր եմ աշխատելէն՝ քանի որ տարւոյ ընթացքին մէջն եմ : Ես բազմավէպ եմ , իմաստուն աշխատողները իմ ըն- թերցողներուս օրինակ կը բերեմ , տա- րւոյն սահուն օրերը վայելել ուզող խա- բուողներուն ալ թշուառութիւնը կ'ող- բամ , և ձեռքէս եկածին չափ իմ խոհեմ ընթերցողներուս աշխատելու նիւթ կը մատակարարեմ :

Հ. Պ. Մ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հերոէր գերմանացիէն :

Յովհաննէս Կոտոփրետոս Հերտէր՝ անցեալ դարու գերմանական գրակա- նութեան երևելագոյն պարծանքներէն մէկն է , և իր մարդկութիւն սիրող մտածութեանը կողմանէ նոյն ժամա- նակի առաջին փիլիսոփան է : Նաաւ Բրուսիոյ Սոհրունկէն պզտիկ քաղա- քը 1744 տարւոյն օգոստոսի 25^{էն} . հայ- րը աղքատ էր , ու խեղճ դպրոցի մը վարժապետութիւն կ'ընէր . միանգա- մայն մտքի ալ բացութիւն չունենալով՝ շատ քիչ գիրք իրեն ուղղոյն ձեռքը կը թողուր : Սակայն Հերտէրի աշխոյժ հանձարը , որ կ'ուզէր շուտով զարգա- նալ , չէր կրնար հանգարտ կենալ . ա- նոր համար ամէն դժուարութեան յաղ- թելով՝ ծածուկ գրքեր ձեռք կը ձգէր ու անոնց ետեւէ կ'ըլլար . մասնաւորա- պէս Բստուածաշնչին ու Հոմերոսի շատ հաւնած էր : Բայց իր գիրք կար- դալու անչափ փափաքը կրնար զինքը մո- լորեցընել ու փնասակար ընել իրեն ա- սիկայ . բարեբաղդաբար հոն մօտերը քարոզիչ մը կը բնակէր , որ Հերտէ- րի ազուր գիրը տեսնելով՝ իրեն քո- վը առաւ զանիկայ : Հերտէր անոր քարոզները կ'օրինակէր , միանգամայն ծառայութիւն ալ կ'ընէր : Բիչ ժա- մանակ անցնելէն ետքը՝ տեսաւ այս քարոզիչը որ իր նորեկ ծառան մեծ մեծ մտաւորական կարողութիւններ կը սկսի դուրս երևցընել . ուստի իրեն տղոյը հետ մէկտեղ՝ անոր ալ սկսաւ դաստիարակութիւն տալ : Սակայն Հերտէր աչքի հիւանդութիւն մը ունե- ցաւ , որուն թերեւս քիչ մը օգնեց իր անխոնջ գրասիրութիւնն ալ . իրեն հոգ տանողը ուսս վիրաբոյժ մըն էր , որ հիւանդութեանը դարման տանե- լէն ետքը՝ ուզեց ձեռք դնել վրան , և

երբոր հայրենիքը դառնալու ըլլար՝ մէկտեղ տանիլ . բայց նոյն ատեն մէկէն Վէճնիկսպերկ քաղաքը խաւրեց զՀէրտէր՝ որ հոն վիրաբուժութիւն սորվի :

Վեռ տասներեւթը տարեկան չկար Հէրտէր՝ երբոր այս քաղաքին համալսարանին մէջ մտաւ . բայց մէկէն միտքը փոխուեցաւ , ու վիրաբուժութիւնը թողլով՝ աստուածաբանութեան ու գրականութեան տուաւ ինքըզինքը . իսկ իր աղքատութիւնը այնչափ էր , որ չոր հացով միայն կ'ապրէր : Երկրորդ տարին , իր գիտութեամբն ու բարի կենցաղավարութեամբը՝ վարժապետութեան պատիկ պաշտօն մը առաւ : Երանկով իր ասորուստը ճարելով ու իր բարերարներուն բռնադատող հրամաններէն ազատելով , անկէջ ետքը ուղածին պէս ժամանակը կ'անցընէր՝ ամէն մարդկային գիտութեանց վրայօք ծանօթութիւն առնելու ծառայեցընելով զանիկայ :

Եւս ատեններս Վանդ մեծ փիլիսոփային աշակերտեցաւ , որն որ թէպէտ իր փառաց ծագը դեռ հասած չէր , սակայն Վէճնիկսպերկի համալսարանին բոլոր ուսանողաց վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէր : Բայց Վանդ եղաւ որ Հէրտէր պատանւոյն հետ բարեկամանալ ուզէց . և որպէս զի աւելի շուտով իր փիլիսոփայական դըրութիւնը անոր ընտանի ընել տայ , առանձին դաս տուաւ Հէրտէրի : Եւս երկու հանձարեղ մարդիկները սրտով միայն կրնային իրարու հետ միաբանիլ . իսկ իրենց մտածութեան կերպը՝ քանի որ երկուքին վրայ ալ զարգանար , պէտք էր որ իրարմէ այնչափ հեռանային : — 1762 տարւոյն Հէրտէր համան անունով մէկուն հետ կոպուեցաւ , բայց բոլորովին ուրիշ կերպով : Եւս գրականը Հիսթորիէ ճոճ կ'ըսուէր իր անըմբռնելի , բարձր ու խորհրդաւոր մտածութիւններուն համար , որ կարգէ դուրս մարդ մը կը ցուցընէին զինքը . ամէն տեսակ բանի ձեռք զարկէր էր , աստուածաբանութեան , բանադատութե , բանաստեղծութեան , քաղաքագիտա-

կան ու վաճառականական գիտութեց , արեւելեան լեզուներու ու հին մատենագրութեան գեղեցկութիւններուն , և Հէրտէրի հետ ծանօթացած ատենը՝ մասնաւորապէս Սուրբ Վիլքը խորին ուշադրութեամբ կարդալու ետեւէ էր : Իներեւս Հէրտէր ալ համանի գաղափարական մտածութիւններուն էութիւնը բոլորովին չէր թափանցած . բայց իր հոգին ու իր միտքը այնպիսի ծածուկ կապակցութիւն մը ունէին համանի հետ , որ սաստիկ հետը միացաւ , ու համանի շնչմունքներէն ինքի ընէր դաս կ'առնէր իր մտածութիւններուն : համանի խորհրդովն ու առաջնորդութեամբը Հէրտէր արեւելեան լեզուաց ետեւէ եղաւ , և մանաւանդ եբրայական լեզուին , որ շատ դժուարին է սորվելու :

Վերամանից մէջ սոյն ժամանակները շատ գրականներ կը գտնուէին որ այս լեզուիս ամենայն կերպով ետեւէ կ'իյնային . ուր ընդ հակառակն ուրիշ աշխարհներու մէջ՝ գեռ իբրեւ բարբարոս լեզու մը կը համարուէր , և կամսրբազան լեզու ըլլալուն՝ անհարկաւոր կը սեպուէր նոր դարերուս քաղաքականութեանը : Բայց այս անհոգութեան էական պատճառը՝ լեզուին դժուարութիւնն էր . որովհետեւ հին նահապետաց ու մարգարէից ատենի հրէական լեզուն բոլորովին մեռած է և միայն Սուրբ Վրոյց էջերուն մէջ կենդանի : Հէրտէրի ժամանակը Վերամանացոց մէջ երեւելագոյն եբրայագէտը Տանց ըսուած գիտունն էր . Հէրտէր սկզբան անոր ոճովը սորվեցաւ այս լեզուն . բայց շատ ժամանակ չանցաւ՝ գերազանցեց քան զՏանց , ու խիստ քաջ եբրայագէտ եղաւ , անանկ որ ինչուան իր հակառակորդներն ալ կը խոստովանէին թէ Հէրտէրի պէս մէկը չէ գտնուած եբրայական լեզուին գաղտնիքներուն մէջ այնչափ խոր թափանցող , և նոյն լեզուին ոգին ու գեղեցկութիւնները իրեն պէս դուրս ցատքեցընող : Հէրտէր եբրայերէնը սորվելու միջոցը՝ միանգամայն իր Պարսկերէնէն բա-

նաստեղծութեան Եփրայեցոյ ըստած գըրուածքին նիւթերը կը պատրաստէր, թէպէտ և ասոր լոկ առաջին մասն ալ՝ 1782 տարւոյն հրատարակեց :

Ըստ գրուածքը, ինչպէս իրեն ուրիշ ամէն գրուածքներն ալ, կը ցուցնէ թէ այն անխոնջ եռանդն որ Հէրտէր երրայական լեզուին դժուարութիւնները յաղթելուն մէջ կ'երեցնէր, ոչ այնչափ այն լեզուին վրայ ունեցած սէրէն էր, որչափ ուրիշ ներքին պատճառէ մը . ինքը բնածին աշխոյժ հակամիտութիւն մը կը զգար ու կ'ուզէր քաջ հմուտ ըլլալ այն ամէն բաներուն, որ աշխարհքիս սկզբանը, մարդուս ծանօթութեանց ծագմանը, ու անոնց մարդկային ազգին մանկութեան ու պատանեկութեան միջոց քայլ առ քայլ ըրած յառաջադիմութեանը կը վերաբերին : Հէրտէրի այս հակամիտութիւնը բնականապէս զինքը Սուրբ Վրոյք քննութեանը պիտի տանէր, որուն վրայօք իր համան բարեկամը ըսած էր իրեն՝ թէ բուն բնագրին վրայ կարգալու է զանիկայ, որովհետեւ թարգմանութիւնները, մանաւանդ նոր լեզուով եղածները, ամենեւին անոր ուզին դուրս չեն ցատքեցըներ :

Բայց հիմա ուրիշ տեսութեամբ մը նկատենք զՀէրտէր : Ըստ միջոցներու՝ շատ երեւելի անձինքներ որ Սիպերիա աքսորուած էին, ետ կանչուեցան . Հէրտէրի բանաստեղծական ոգին ասկէց վառուեցաւ, և ուզելով իր հանձարին փորձ մը տալ՝ պզտիկ քերթութիւն մը յօրինեց Երֆ առ Կիւրառա նուանաւ : Վերամանացիք շատ եռանդեամբ ընդունեցան այս բանաստեղծութիւնը . որովհետեւ բնիկ ազգային մատենագրութեան մը ծնունդ էր, զորն որ իրենց մէջ գեռ նոր սկսել տըւեր էր Վրոյքոյ մեծ բանաստեղծը : Հէրտէր ալ այս նոր գրականութիւնը կանգնողներէն մէկն էր . վասն զի 1764 տարւոյն Ռիկա քաղաքը քարոզչութեան ու վարժապետութեան համար կանչուելէն 'ի վեր՝ զրեց հասարակութեան ի վերայ նորոյ գերմանացի գրական-

նութեան ու Անտոն Ժնաբանի գրուածքները, և ուրիշ շատեր ալ, որոնցմով կը փայլէր Հէրտէր իբրեւ այնպիսի քաջ քննաբան, աստուածապաշտ փիլիսոփայ ու մեծ բանաստեղծ մը, որ կարծես թէ Յունաստանի ու Լրեւելքի մէջտեղ զետեղուած երկրի մը մատենագրութեամբ կը գրէր :

Հորդայն-Ըստին գերմանացի երիտասարդ իշխանը սաստիկ մաղձոտեր էր, ու ճար մը չէր ըլլար այս հիւանդութիւնը փարստելու վրայէն . ուստի իր ազգատոհմը ուզեցին որ ճամբորդութիւն մը ընէ, յուսալով որ թերեւս ասով մաղձոտութիւնը վրայէն անցնի . և Հէրտէրի ունեցած համբաւն ու անունն ալ գիտնալով՝ առաջարկեցին իրեն որ այս իշխանին ճանապարհորդակից ըլլայ : Հէրտէր ուրախութեամբ ընդունեցաւ այս առաջարկութիւնը . որովհետեւ սոյն առթով կը յուսար իր՝ մարդկանց ու այլ և այլ աշխարհքներու վրայ ունեցած գիտութիւնները կատարելագործել, փորձառական հմտութիւն ստանալով :

Վերամանից մէկ մասը պտըտելէն ետքը՝ իշխանին հետ միատեղ նաւ մը տաւ Հէրտէր դէպ 'ի Վաղղիա երթալու : Նովուն տեսարանը՝ նոր եռանդ մը բորբոքեց իրեն սրտին մէջ, և իր ճանապարհորդութեանն ատեն՝ շինեց Ճառ 'ի Վերայ Օստանի և Երֆ Կիւ ժողովարդոց ըստած գրուածքները : Բարիզ որ եկաւ, շատ գիտուններու հետ ծանօթացաւ . բայց գաղղիական զրախանութենէն ախորժ առնելը իրեն համար չէր, որովհետեւ գերմանացի ազատ ու անկախ հանձարն ունէր . անով անտարբերաբար Բարիզէն ելաւ, ու կ'ուզէր դէպ 'ի Վատլիա առաջնորդել իշխանին . սակայն լուսադարութիւնը, որուն արդէն տղակուցմէ 'ի վեր ենթակայ էր, ծանրանալով վրան՝ հարկ եղաւ որ Սիպերիա քաղաքը կենայ . ասիկայ 1770 տարւոյն հանդիպեցաւ : Երբ քաղաքը կը կենար այն ատեն Վեթէ մեծ բանաստեղծն ալ, որ հասակաւ քանի մը տարի պզտիկ էր Հէրտէրէն, ու օրէնս-

գիտութիւն կը սորովէր¹ : Հոս այս երկու երևելի գերմանացիները առաջին անգամ զիրար տեսան , և իրարու հետ ընտանեցան : Կեթէ , որ Հէրտէրէն շատ օգտուեցաւ ու վրան մեծ փոփոխութիւն եղաւ , իր Հէրտէրի հետ ըրած ծանօթութեանն ու ընտանեկցութեանը ամէն պարագաները մանրամասնաբար նկարագրեց² իր Բանաստեղծութիւն և իրականութիւն , կամ Հանգոյց քեանց իմաց ըստած գրուածքին մէջ :

Կը շարունակուի :

ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ

Սիամի տերութեան անբնական փոխանակակալ մահը :

Արջի տեսններս մէկ կարգէ դուրս դիպումս մը տակնուվրայ ըրաւ բոլոր Սիամի արքունիքը : Ինչպէս որ ծանօթ է արդէն ամենուն³ Սիամի տէրութեան ժողովուրդը մեծ պատկառանք ունին Ճերմակ գունով կենդանիներու վրայ . անանկ որ եթէ յանկարծ իրենց քուրմերէն մէկը Ճերմակ աքաղաղ մը կամ Ճերմակ շուն մը տեսնէ ճամբան⁴ գլուխ բանալով յարգութիւն կու տայ : Իսկ Ճերմակ փղի⁵ ոչ պարզ յարգութիւն մը , այլ ինչուան կրօնական պաշտամունք կը նուիրեն . վասն զի կը կարծեն թէ անոր հոգին⁶ մէկ մեծ մարդու կամ կայսեր մը հոգի է որ անոր մարմնոյն մէջ կը հանգչի : Սիամի թագաւորը պարտաւորուած է միշտ մէկ Ճերմակ փղի մը պահելու , ուսկից կախուած են թագաւորին կեանքն ալ ու բոլոր թագաւորութեան յաջողութիւնն ալ : (Ի)՛նչ որ այս փիղը մեռնելու ըլլայ , ժամանակակից թագաւորը բոլոր իր յարգն ու ազդեցութիւնը կը կորսնցընէ , և պէտք է որ երկրորդ տարին ինքն ալ գերեզման մտնէ : Աստի այս պատճառաւ է որ

փղին առողջութեանը ամենայն խնամք կ'ըլլուի :

Այս փիղը բոլոր տէրութեան մէջ թագաւորէն և թագաժառանգէն ետև ինքը կը սեպուի պատուաւոր և ազնուական : Վեղեցիկ և փառաւոր պալատի մը մէջ է իր բնակութիւնը . ինքն ալ թագաւորին պէս ունի իր պալատականներն ու պաշտօնատէրները , զինուորական անձինքներ , պահապաններ , բժիշկներ , և այլն : Արդէն ի վարհաւրուստ և սուղ զգեստներով ծածկուած է . վիզն ալ թանձր ոսկիէ վզնոց մը ունի , և ճակտին վրայ պսակ մը⁷ անգին ակունքներով ու գոհարներով զարդարուած : Ասկիէ կամ ոսկեզօծ արծըթէ ամանի մէջ դրած կու տան իրեն կերակուրը . և իրեն ուտելիքն են ընդհանրապէս շաքարի եղէգն , անուշաճամ պտուղներ , և տեսակ մը ծառի տերեւներ⁸ զորն որ մասնաւոր իրեն համար կը տնկեն ու կը խնամեն : Արբոր լուալու կը տանին , անբաւ մարդիկ հետը կ'երթան , առջեւն ալ երաժիշտներ⁹ ալ և ալ նուագարաններ զարնելով . իրեն պաշտօնատէրներէն մէկ խումբն ալ վըրան մեծ ամպհովանիներ կը բռնեն¹⁰ զինքը արեւէն պաշտպանելու համար :

Այս փղին անմիջական պաշտօնատէրները¹¹ քովէն չեն կրնար բաժնուիլ , մինչև որ ինչուան գետին ծռելով¹² իրեն հրաժարական բարև չտան : Իայց դժբաղդաբար ալ Սիամի հիմակուան փիղը անընտել և այնպիսի գէշ բնաւորութիւն մը ունէր , որ եթէ թագաւորն ալ իրեն պալատականքն ալ չզգուշանային , ինչուան հիմա շատ անգամ զիրենք փորձանքի մէջ ձգած կ'ըլլար : Այս Ճերմակ փիղը որ 111 տարուրէն ի վեր Սիամի արքունեաց մէջ էր¹³ ամերիկացի մէկ ծեր նաւավար մը իրեն բժիշկ ունի եղեր , որն որ նաւավարութեան արուեստը ձգելով¹⁴ Սիամ եկեր և փղին բժիշկն ըլլալու փառաւոր պաշտօնը ձեռք ձգեր էր : Վուրիելմուս Բաբէֆրի , այս էր բժիշկին անունը , տասը տարի հոն սրբազան կենդանւոյն ծառայելէն ետև , տեսնելով որ երկրին

¹ Կեթէի վարքը տես օրագրին մէջ Հտ . Ի , երես 57 :